

Páňad ľudia na ne živočiane
hnyby bo ľeľe storniča
známe pokriveny

Sociálny antropológ Kuřík

Žijeme v dôsledkoch snahy človeka vládnuť prírode

Burina, hmyz a bobor nemusia len škodiť.

TEXT - PETER GETTING · FOTO - LIBRARY OF CONGRESS

Ako pomáha burina domorodým Američanom v boji s nenávidenými monokultúrami sóje a prečo postavili pomník chrobákov, ktorý zničil plantáže bavlny? Podľa českého sociálneho antropológa Boba Kuříka z Univerzity Karlovej by sme si v čase planetárnej krízy mali začať všimáť spojencov, ktorých okolo seba máme. Nemyslí tým iba ľudí.

Antropológia sa z princípu zaoberá človekom ako ústrednou postavou bádania. Nastal čas zmeniť (ten antropocentrický pohľad)?

Myslím si, že nastal. Na druhej strane treba povedať, že sociálna a kultúrna antropológia od svojich začiatkov skúma človeka v širších súvislostiach, a to vrátane vzťahov k svojmu okoliu, životnému prostrediu. Číže od začiatku existuje aj pododbor environmentálna antropológia. Snažíme sa skúmať vzťah človeka k ne-luďom už nie iba ako ku zdrojom, symbolom a potrave, ale skúmať aj aktérsku kapacitu zvierat, rastlín, húb, prostredia na tvorenie vlastných svetov. Inými slovami, skúmame svet, v ktorých sa ľudia vzťahujú k mimoludským entitám aj ako k učiteľkám, spojencom, hrdinkám či nepriateľom.

Prečo to robia a čo to v praxi znamená? To sa snažíme stopovať terénnym výskumom antropológie. Ak to poviem v krátkosti, je načase vychyľovať človeka z toho stredobodu, čo však v antropológii neznamená úplnú herézu v zmysle, že prestaňme skúmať človeka samého seba. Skôr že začíname viac zdôrazňovať to, že sám človek je výslednicou viacerých vzťahov a učme sa nanovo si všimáť všetky tie prepojenia, kvôli ktorým sme vlastne na tejto planéte.

Hovoríte, že skúmate aj vplyv iných než ľudských aktérov, o čo ide?

Niektorí hovoria o viacdruhovom obrate, my v našom projekte ResisTerra skôr o viac-než-ludskom obrate. Je to termín, s ktorým prišiel americký filozof David Abram, a hoci to nie je úplne najšťastnejší výraz, jeho výhodou je, že zachytáva svet antropocénu, teda svet, v ktorom sa človek stáva určujúcou silou. Nie je to však sila, a to je zásadné, ktorá by dominovala tak úplne, ako by si priala, vstupujú do toho aj ne-ludskí aktéri.

Čo do týchto diskusií prináša váš projekt?
V projekte ResisTerra nás okrem spomenutého viacdruhového obratu zaujímajú najmä politické a mocenské súvislosti. To znamená, že trasujeme v našich terénoch, akým spôsobom sa premieňajú kategórie ako spravodlivosť, solidarita, demokracia, sloboda, ktoré sa dovtedy vnímali ako výlučne ľudské. **Ľudia si s pomocou náboženstiev, ideológií aj vedy vymysleli a sami udelili pozíciu koruny tvorstva. Nie je to v kontraste s tým, čo sa deje s planétou?**

Je to veľká otázka, ktorú v antropológii riešime zvlášť preto, lebo aktuálne prebieha veľká diskusia o antropocéne. Ten sa niekedy opisuje ako vek, keď človek spečatil svoju dominanciu a moc nad planétou. V súčasnej environmentálnej antropológii sa však skôr poukazuje na to, že antropocén zachytáva zlyhávajúcu dominantu a my žijeme v nezamýšľaných a o to vážnejších vedľajších dôsledkoch jeho snahy vládnuť a dominovať prírode. Dá sa preto hovoriť aj o epoche environmentálnych kríz.

Nemalo by sa prehodnotiť, kam to koruna tvorstva počas antropocénu

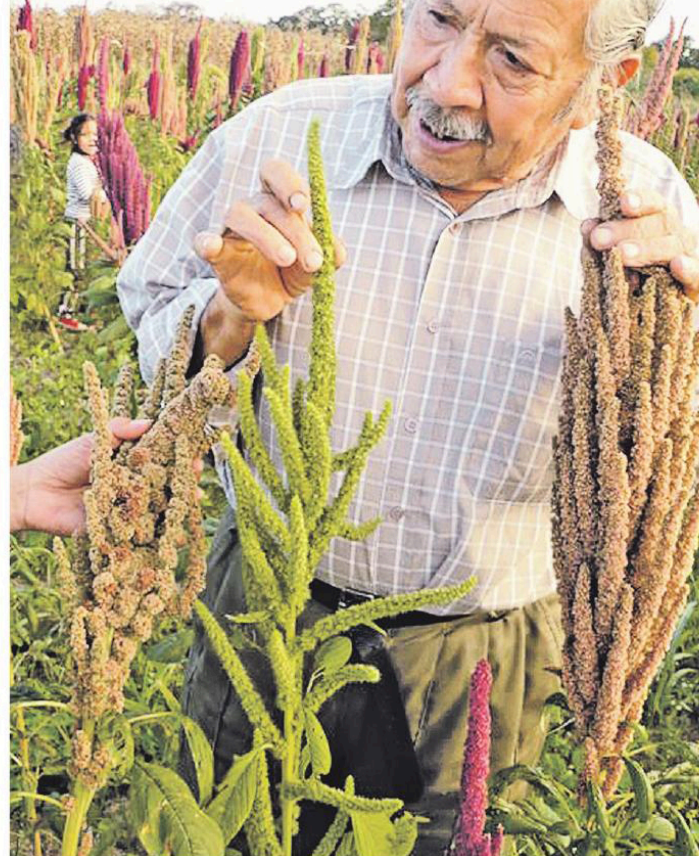
dopracovala? V dôsledku je to jeden veľký krach, nie?

Svojho času sme vkladali veľké nádeje do industrializácie a priemyselnej revolúcie, ktorá mala zlepšiť kvalitu života človeka, predĺžiť mu život a zvýšiť jeho blahobyt. To sa do veľkej miery stalo, hoci nie rovnomerne, v sociálnom, geopolitickom, genderovom zmysle. Na druhej strane sme nedomysleli vedľajšie dôsledky priemyselnej revolúcie, ako je chemické zamorenie, molekulárnu premenu našich tiel aj nášho okolia, chrlenie nových toxínov, chemikálií či mikroplastov, priemyselnými hnojivami vo veľkom vychylujeme kolobeh dusíka a fosforu v atmosfére, korunuje to globálne otepľovanie a klimatická kríza spôsobená človekom. Súčasná čínsko-americká antropológička Anna Tsing hovorí o takzvanom „zlátanom“ antropocéne. Antropocén je teda pre nás termínom, ktorý zachytáva život s týmito vedľajšími efektmi. Tie nás dohánajú a nemôžeme pred nimi zatvárať oči.

Polykríza je ďalším moderným pojmom. Označuje súčasný stav, ktorý je výsledkom prepojenia a znásobovania jednotlivých kríz, v ktorých sa ocitáme. Potrebujeme pre nové problémy nové slová?

Aj preto pracujeme s alternatívnymi termínmi, aby sme lepšie dokázali zaceliť, v čom je problém. Príkladom môže byť plantážocén.

Čo to je?
Ukazuje, že jedným z problémom, ktoré nás dohnali do dnešnej situácie, je vôbec vznik ekonomiky plantáží, monokultúr, pričom to nemusia byť len plantáže kukurice či veľkochovy prasiat, ale

Láskavec pomáha domorodým komunitám v Latinskej Amerike v boji proti sójovým plantážam.

prenesene aj plantáže uholných dolov či solárnych panielov. Plantáže bývali spájané s veľkými príslubmi, spomeňme si na revolúciu z druhej polovice minulého storočia, keď sa v rámci takzvanej rozvojovej pomoci snívalo, že plantáže nakrmia všetkých. Dost zásadným spôsobom však narušili tak biodiverzitu, ako aj kultúrnu diverzitu domorodých svetov. Obísť sa nedá ani to, že počiatky plantáží sú spojené s kolonializmom a predpokladajú redukciu prírody zameranú iba na jeden druh plodiny, zvierata, materiál. Plantáže sa navyše nedajú odmyslieť od nútenej práce, kedysi to boli africkí otroci v Karibiku a dnes to sú medzi inými africkí migranti, ktorí robia na úrode paradajok napríklad niekde v Španielsku.

Človek sa sám umiestnil na vrchol pyramídy a všetko ostatné, rastliny, živočíchy, biotopy akoby tu existovali len preto, aby mu slúžili. Vyhovorte, že je aj iný pohľad, a snažíte sa odkryvať nečakané spojenectvá a príklady spolupráce. Aké napríklad?

V projekte sledujeme, kto, prečo a v akých politicko-ekonomických súvislostiach sa vzťahuje k mimoludským aktérom ako k partnerom, spolupracovníkom či nepriateľom, nie iba ako k zdrojom, ktoré sa dajú vyťažiť, alebo naopak, ako k objektom starostlivosti, ako je klasická ochrana prírody. Mám rád príklad takzvaného medzidruhového odporu, s ktorým prišla naša kolegyňa Kata Beilin

a jej tím z Wisconsinkej univerzity. Skúmali plantáže geneticky modifikovanej sóje v latinskej Amerike. Tá bola vyšľachtená tak, aby odolávala chemickým postrekom, ktoré majú ničiť všetko okolo, ale, čo čert nechcel, postreky nedokázali zničiť láskavec. **Čo je láskavec?**

Je to stará pôvodná rastlina tejto oblasti z rodu Amaranthus, využíva sa aj ako potrava. Ako burina však reálne znižuje zisky nadnárodných sójových veľkoplantážnikov, ktorí preto zvýšili dávky postrekov, pričom herbicidy ničia okolie a zdravie pôvodných Američanov v okolí plantáží, spôsobujú rakovinu a vrodené choroby. Má to rysy pokračovania kolonializmu sójovými bôbmi. Takže domorodé komunity sa proti

„Odrazu nehľadíme na prírodu len ako na objekt, hľadíme cez prírodu. To je veľký obrat, ktorý sa odohráva. No odohráva sa nerovnomerne.

Foto – Hynek Glos

Bob Kuřík

Je sociálny antropológ, venuje sa najmä témam politickej a environmentálnej antropológie.

Pôsobí na Katedre sociálnej a kultúrnej antropológie Fakulty humanitných štúdií Univerzity Karlovej.

Je hlavným riešiteľom medzinárodného projektu ResisTerra, ktorý sa zaoberá optikou viac-než-ludského prístupu.

plantážam búrria a láskavec je jeden z nich „partákov“ v tomto boji – ako superburina do „biznisu hodil vidly“. Miestni ľudia z neho dokonca vyrábajú takzvané semenné bomby, seedbombs, semená zmiešané s bahnom a zahadzujú s nimi nenávidené plantáže. Láskavec tak nie je len symbolom či potravinou, ale aj aktívnym členom v hnutí odporu.

Čiže ľudia objavujú partnerov, o ktorých dovtedy netušili?

Áno, ale skupiny pôvodných obyvateľov, a to nielen v Amerike, o nich vedia dlhodobo. Takzvaný probiotický obrat, o ktorom sa hovorí v odborných kruhoch, nastáva skôr v spôsobe vládnutia a moci v Európe. Týka sa premeny v chápaní prírody nielen ako objektu, ale aj ako partnera, a ide naprieč celou spoločnosťou. Odrazu začíname zhodnocovať, že niektoré aktivity mimoludských entít vlastne pomáhajú celému radu štruktúr, ktoré sú pre nás dôležité. Preto si napríklad ľudia v Holandsku experimentálne aplikujú drobné parazity mechovce, aby im čistili poničenú érevnú mikrofóru. Polícia vo Švajčiarsku začína cvičiť lietajúce dravce, aby pomáhali loviť drony. Odrazu nehľadíme na prírodu len ako na objekt, hľadíme cez prírodu. To je veľký obrat, ktorý sa odohráva. No odohráva sa nerovnomerne. Parazitov, ktoré si aplikujú ľudia v bohatej západnej Európe, by sa obyvatelia niektorých častí Afriky veľmi radi zbavili, ale nemôžu.

Je vôbec udržateľné, ak o druhoch, ktoré žijú na planéte oveľa dlhšie ako človek, hovoríme ako o „škodcoch“, „škodlivých živočíchoch“ či o „škodnej“? Nie sú to len lesníci a poľovníci, tento pohľad

sa podsúva už žiakom na školách.

Je to ďalšia rozsiahla oblasť, ako rôzne kategorizujeme a hierarchizujeme prírodu. Máme druhy, ktoré sa niektorí snažia vyčleniť a vyhubiť ako škodnú, ako burinu. Nás zaujíma, kto a z akých záujmov prichádza s týmito termínmi a koho sa snaží očierniť, čo to znamená, ak týmto „škodcom“ vyhlasuje vojnu a chce nás pred nimi chrániť, pre koho na tomto svete je miesto a pre koho nie je. Netýka sa to len sveta prírody, raz škodí líška, potom vlk, potom hraboš, ale inokedy migrant či nezisková organizácia. Mojm obľúbeným príkladom je bobor.

V akom zmysle? U nás súčasné vedenie ministerstva životného prostredia rado rieši problémy striedaním, aj hobra chcel minister Taraba strčať, hocí je to chránený živočích, zabránila tomu len iniciatíva ekológov a súdne rozhodnutie.

U nás v Česku máme tiež už celorepublikový výskyt bobora a má ochranu. A začíname prehodnocovať prácu bobrov, ktoré sa vrátili do krajiny. Bobor pomáha hasiť problémy antropocénu, ktoré máme, či už je to zadržovanie vody v krajine, alebo udržiavanie biodiverzity, vytvára ekologické, ale súčasne aj ekonomické hodnoty. Minulý rok sa jeho činnosť v Chránenej krajinej oblasti Brdy pretala s aktivitami štátu. Správa parku totiž plánovala budovať rôzne hrádze a vytvárať potrebné mokrade. No naťahovalo sa to. Bobry na nič nečakali a postavili hrádze. Ušetrili štátu 30 miliónov českých korún. Ten nepocher medzi neefektívnosťou štátu a efektívnosťou bobrov bil

do očí, až sa zaužíval slogan: Nechajme to na bobrov.

Podobne sa na bobrov začínajú dívať aj inde vo svete?

Áno, ako na ekosystémových inžinierov. Na druhej strane svojimi aktivitami spôsobujú aj problémy, napríklad keď zatopia úrodné polia alebo priepuste pri železničných tratiach, teda iný je pohľad poľnohospodárov či železničných zamestnancov. Preto u nás vznikol inštitút takzvaného bobrieho poradcu, ktorý by mal v ideálnom prípade predchádzať konfliktom, aby nedochádzalo napríklad k nelegálnemu striedaniu. Pre nás v Resis-Terre je prípad zaujímavý aj zo špekulatívneho hľadiska, teda či nás „nenúti“ náhodu bobor klásť si aj iné otázky, napríklad či okrem ekologických netvorí aj politické hodnoty? Má právo dotvárať našu krajinu alebo na to majú právo len architekti a inžinieri? Čo keď nás vyzýva na prehodnotenie, ako rozumieme demokracii? Čo keď je jeho aktivita istým druhom rokovania o spôsoboch spoluzitia vo verejnom priestore, ktoré by sme už nemali redukovat' len na námestia či ulice miest? Čo keď by sme mali začať myslieť nielen o bobrovi, ale s bobrom?

Títo iní než ľudskí aktéri môžu byť podľa vás aj spojencami proti útlaku. Aj tu máte nejaký príklad?

Určite, máme tu napríklad prípad kvetovky bavlníkovej, po česky květostas bavlníkovej. Tento chrobák na prelome 19. a 20. storočia priletel z Mexika do južných štátov USA, bolo to v čase plantáže bavlny. Otokrárstvo už bolo síce de iure zrušené, ale plantáže naďalej využívali postotokárske rozloženie moci. A keď sa volá kveto-

pas bavlníkov, tak sa rád pasiete na kvetoch bavlny. Pokiaľ máte pred sebou obrovské plantáže bavlny, je to pre vás jedna nekonečná hostina. Vyovalo to veľkú paniku medzi plantážnikmi, ktorí im vyhlásili vojnu, no nevedeli si s nimi poradiť. **Chrobák skrátka vletel do toho systému?**

Pásol sa a spôsoboval naozaj veľké problémy, pretože chrobáka nezbičujete, nevyhľadáte. Plantážnik nevedel, čo robí. Konkrétne v okolí mesta Enterprise v južnej Alabame požíral chrobák bavlnu tak dôkladne, až dovedol tamojšiu ekonomiku k čiastočnému kolapsu. Žral bavlnu a s tým aj ideu plantáže. Plantážnici museli upustiť od pestovania bavlny, čo viedlo k rôznorodosti poľnohospodárskej skladby, začali sa pestovať rôzne iné plodiny ako arašidy. Potomkovia otrokov aj miestni farmári rozpoznali chrobáka ako hrdinu a postavili mu aj pomník. Je to asi prvá socha venovaná „škodcovi“, postavili mu ju v roku 1919, žena drží v zdvihnutých rukách chrobáka ako niekoho, kto ich vyviedol z biedy k prosperite. Navštívil som Enterprise minulý rok, pomník stojí v meste a aj v obchodoch je veľa suvenírov týkajúcich sa tohto chrobáka. Je to ukázkový príklad, ako ho niekto môže vnímať ako škodcu a pre iného je hrdinom.

Plantáže máme aj u nás, napríklad plantáže smreka, ktoré nahrádzajú skutočné lesy. Na Slovensku je lykožrút skvelou výhovorkou pre biznis, aby sa rúbalo a fázilo aj v národných parkoch.

Náš terajší aj vtedajší premiér Andrej Babiš vyrazil v roku 2019 na Vysočinu a tam si pred kamerami na dlani pre-

Pomník chrobákovi, ktorý zničil bavlníkovú otrokársku plantážu v meste Enterprise. Foto – Wikimedia

zeral lykožrúta a performatívne ho rozpučil, aby každý videl, ako vlada bojuje proti kalamite. Je fascinujúce, ako taký malý chrobák dokáže vyvolať reakciu čelných predstaviteľov štátu. Jedno z vysvetlení je, že lykožrút nepožiera prírodu, lesy, ale primárne tú ekonomickú víziu plantáže, redukciu lesa na dosky, ktoré sa len tvária ako les, ale sú to vlastne polia. Sú však aj iné pohľady. Na Fakulte humanitných štúdií pri Karlovej univerzite učim ochranu prírody z hľadiska spoločenských, humanitných vied a v rámci študijného programu jazdíme so študentmi na terénnu prax. Navštívili sme aj chránené územie západných Karpát, keď tam vrcholila lykožrúťová kalamita. Ochránar, ktorý nás sprevádzal, nám ukazoval holiny po vyrábaných smrekových monokultúrach vyzratých chrobákom. Z jeho strany však nezaznel žiadny smútok, naopak, skonštatoval: „Je to chrobák – ochránar“.

Aj na Slovensku sa veľa diskutuje o tom, či následky lykožrúťových kalamít nechať na motorové píly, alebo na samotnú prírodu.

Lykožrút podľa toho ochránara urobil viac práce ako celý tím ochrancov prírody za niekoľko dekád. Dokázal v chránenej oblasti vyzrať smrekové monokultúry, ktoré tam umelo vysadili. Rokovania s lesníkmi o hospodárení v chránenom území, teda prečo nesadiť monokultúry, sa natahovali, boli to nekonečné debaty okolo okrúhleho stolu. Chrobák však na to nedbal, ak to zveličím, zožral aj rokovací stôl, a obmedzil problém monokultúr na danom mieste. Pre niekoho je lykožrút nepriateľ číslo

„ Domorodci totiž bojovali nielen za právnu subjektivitu rieky, ale aj za vlastné právo sa k rieke vzťahovať ako k osobe. Tieto viacdruhové predstavy však narážajú na moderný právny systém a na rôznych úrovniach sú s ním nezlučiteľné.

jeden, pre iného spojenec. Opäť je teda aktér, hoci z protikladných pozícií, nabúrava sa do politických a ekonomických vízií a to sú tie viac než ľudské kontexty, ktoré nás zaujímajú.

Na Slovensku sme mali viacero vlín hystérie voči iným živočíšnym druhom, pri medvedovi to živí vnaďenie poľovníkov a biznis s trofejným lovom. Bez akejkoľvek koncepcie zabili už stovky medvedov, súčasťou procesu je demagógia a demonizácia. Je to mechanizmus, ktorý je nevyhnutný pri výrobe „škodcov“?

Nie je to slovenské špecifikum. V USA by ste našli niečo podobné v súvislosti s kojotom. Týka sa to výskumu člena nášho tímu ResisTerra, profesora Christophera Keltyho z Kalifornskej univerzity, ale zažil som to aj ja počas štúdia v Los Angeles, keď som v nočných časoch počul v predmestiach kojotov. Občas uchmatli psa alebo mačku. Predstavte si situáciu, keď si Američan griluje na svojom zadnom dvore, čo je epicentrum pohodlia a života amerického osadníka, ale v noci mu tam prebieha kojot. Ba ešte pri tom siahne na jeho domácich miláčikov, ktorí sú partnermi v jeho osadníctve. Kojoty v meste vyvolávajú paniku, miestni sa proti nim mobilizujú, používajú moderné aplikácie, zdieľajú informácie o pohybe kojotov, vytvárajú susedské hliadky, posúvajú informácie úradom, náhodne ich zabijajú. Christopher Kelty vo svojom výskume poukazuje na dynamiky, ktoré vytvára to, ak si ten „divý“ dovolí prekročiť hranice a vstúpi do „nášho“ sveta s domestikovanými zvieratami.

Ak hovoríme o domácich miláčikoch, nepoukazuje

to aj na ilúziu, že človek si „skrotí“ iné druhy? Keď vidím psičkárov, niekedy si nie som istý, kto koho si vlastne skrotí. Nie je to problém optiky?

Optika je zásadná, na svet sa môžeme pozrieť iným než ľudským pohľadom, a to aj v rámci disciplín ako antropológia, ktoré majú vo svojom názve človeka. Núti nás to myslieť za hranice človeka a snažiť sa vnímať perspektívy tých druhých. Spomenutá priekopníčka viacdruhového obratu Anna Tsing sa pýta napríklad pri pšenici, kto koho vlastne domestikoval? My si radi rozprávame klasický evolučný príbeh o našej civilizácii, ako sa lovci a zberači naraz rozhodli usadiť a urobiť neolitickú revolúciu spojenú s pestovaním obilia. Tá hravá špekulácia je v bode, že pokiaľ dôvodom bytia je snaha žiť lepšie, rozšíriť sa na viac miest, vo väčšom množstve, aby sa o vás niekto staral, investoval miliardy a kultivoval vás – tak nie je to náhodou tak, že pšenica toto docielila u nás, že ona domestikovala človeka? Pri tomto obrátení perspektívy by sa však nemala vytrátiť tá mocenská rovina. Napríklad s antropológom Sidney Mintzom trasujeme to, ako sa cukrová trstina stala globálnou plodinou, a vidíme, že sú za tým obrovské mocenské aparáty, nahromadené nerovnosti a otrocká práca, aby sa obohatil jedálny lístok víťazov kolonializmu. Chcem tým povedať, že stále je to antropocén, respektíve plantážocén so všetkým, čo k nemu patrí, a nie napríklad pšenícocén.

V súvislosti s medzidruhovými aktérmi hovoríte aj o medzidruhovej demokracii. O čo ide? Dokázali by nás nové formy kooperácie dostať z pasce antropocentrizmu?

Náš projekt je primárne výskumný a vedecký, táto otázka je skôr politická otázka na spoločnosť, či chce ísť touto cestou. My sa zameriavame na trasovanie toho, kto, ako a prečo sa demokraciu pokúša rozpracovať do medzidruhových rovín. V rámci antropológie aj iných disciplín je to fascinujúca diskusia, premýšľať viacdruhovo o demokracii, v rámci ktorej sa prijímú mimoludskí aktéri do verejného priestoru. Storočia sme sa presviedčali o tom, že verejný priestor je len pre ľudí, čo keď nastal čas aj pre mimoludských aktérov? Príkladom takýchto úvah môže byť okrem spomenutého bobra a jeho obsadzovania verejného priestoru aj horúca diskusia okolo nového právneho konceptu takzvaných práv prírody.

O čo ide?

Koncept prišiel pôvodne z prostredia domorodých hnutí Latinskej Ameriky, ktoré sa snažili vybojovať väčšiu ochranu priznaním právnej subjektivity riekam, veľrybám, horám a podobne. Presadiť podobnú právnu inováciu do moderného právneho systému sa však oveľa ľahšie povie, ako urobiť. Domorodci totiž bojovali nielen za právnu subjektivitu riek, ale aj za vlastné právo sa k rieke vzťahovať ako k osobe. V dôsledku šlo o boj za uznanie viac-než-ludských kolektívov, kde človek nevystupuje ako vonkajší zástupca prírody – ako u nás ochranári –, ale ako hovorca svojho vlastného kolektívu, za ktorý hovorí. Tieto viacdruhové predstavy však narážajú na moderný právny systém a na rôznych úrovniach sú s ním nezlučiteľné. Pritom s právnickou osobou, ako napríklad fosílnou korporáciou, čo je takisto hybrid, pracovať vie.

” Je fascinujúce, ako taký malý chrobák dokáže vyvolať reakciu čelných predstaviteľov štátu. Jedno z vysvetlení je, že lykožrút nepožiera prírodu, lesy, ale primárne tú ekonomickú víziu plantáží, redukciu lesa na dosky.